

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:39 (Ekim 2008)

DÜNYA BANKASI VE IMF KAPSAMINDA ULUSLARARASI FİNANS KURULUŞLARI VE İNSAN HAKLARI

Zeynep Oya USAL*

Özet

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ekonomik temelli kuruluşlar olmasına rağmen yürüttükleri faaliyetlerde üye ülkelerinin sosyal politikalarını ve bireylerin insan haklarını etkilemektedir. Desteklenen projeler sağlık, eğitim, sosyal refah, istihdam gibi ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsamakta ve verilen kredilerde hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim koşul olarak ileri sürülmektedir. Bu makalede, sözkonusu kuruluşların uluslararası hukuktaki yeri, kendilerine atfedilen bir insan hakları sorumluluğu ve herhangi bir insan hakları denetim mekanizmasına tabii olup olmadıkları incelenmektedir. Ayrıca bu kuruluşların *de facto* genişleyen faaliyet alanlarına karşın, kendilerine bu alanlarda tahsis edilmiş yetkiler bulunmamasına yönelik eleştirilerin altı çizilerek çözüm önerileri getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dünya Bankası, IMF, uluslararası hukuk, insan hakları sorumluluğu

World Bank, IMF and Human Rights

Abstract

Although the World Bank and the International Monetary Fund (IMF) are economic oriented organizations, they significantly influence the social policies of their member states as well as the human rights of citizens. Most of the projects supported under their domain are related to social and cultural rights like health, education. The loans allocated are strictly adhered to conditionalities such as rule of law and good governance. In this paper, I shall explain the status of these organizations in international law and analyze whether they have certain human rights obligations. The criticism on the *de facto* expansion of their operating areas shall also be examined.

Keywords: World Bank, IMF, international law, human rights obligations

* Doktora Öğrencisi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) Yazı İşlerinde Görevli Hukukçu.

I. Giriş

Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi ertesinde kabul edilen “Kopenhag Sosyal Kalkınma ve Hareket Planı Bildirgesi”¹nde, “sürdürülebilir ve adil kalkınma, demokrasi, sosyal adalet, ekonomik kalkınma, çevre korunması, şeffaf ve sorumlu yönetim ile tüm insan haklarının bütün dünyada saygı gösterilerek gözetilmesi esaslarını içinde barındırmalıdır.”² ifadesi kullanılmıştır. Böylece kalkınmanın çok boyutlu bir süreç olduğu teyit edilerek, ekonomik kalkınma ile insan haklarının adeta iç içe geçtiğinin ve sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik büyüme ile insan haklarının geliştirilmesi sağlanmaksızın gerçekleşmeyeceğinin altı çizilmiştir.³

Bu kapsamda, başlıca uluslararası finans kuruluşlarını oluşturan Dünya Bankası (“Banka”) ve Uluslararası Para Fonu’nun (“IMF”) sürdürülebilir kalkınmayı etkiledikleri şüphesizdir. Zira kurulduklarından bu yana yarım asrı aşan sürede her iki kuruluş da kalkınma kavramı anlayışlarını büyük ölçüde değiştirmiş ve genişletmişlerdir. Öte yandan, yürüttükleri faaliyetlerde sosyal konular ve insan hakları ile doğrudan ilişkili hususlara değinir olmuşlardır. Mesela, Banka destekli projeler, sağlık, eğitim, yoksullukla mücadele, sosyal refah, istihdam gibi ekonomik, sosyal ve kültürel hakları geliştirmekte; uygulanan finansman ve danışma faaliyetleri, kadınların, çocukların, yerli halkın⁴ statüsünü etkilemektedir. Yine Banka’nın yönetime ilişkin faaliyetlerinde hukukun üstünlüğüne, kamu hizmetlerinde reforma ve kamu sektörünün idaresine ilişkin konulara atıflarda bulunması bu faaliyetin yürütüldüğü ülkedeki medeni ve siyasi haklar açısından etki doğurmaktadır.

Diğer taraftan IMF’nin, kurucu antlaşması⁵ çerçevesinde, üyesi olan ülkelerle yaptığı müzakereler esnasında sağlık, çevre, refah, barınma, işsizlik, işgücü, askeri harcamalar ve kamu sektörünün yönetimine ilişkin birçok konunun masaya yatırıldığı görülmektedir. Hatta müzakare konusu olan bu hususlar IMF’nin kendisinden mali yardım bekleyen veya böyle bir yardıma muhtaç olan ülkelere finansman sağlamasında koşul haline getirilmektedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, insan hakları ile Banka ve IMF’nin ekonomik işlevlerinin kendiliğinden iç içe geçtiğini ve bu kuruluşların, üye ülkelerdeki sosyal

¹Sosyal Kalkınmaya Dair Kopenhag Bildirgesi, BM A/Conf.166/9 (14 Mart 1995) no.lu doküman. (<http://www.un-documents.net/cope-dec.htm>)

² a.g.e., paragraf 26.

³ Bu bakış açısı “BM Kalkınma Hakkına İlişkin Bildirge”de yer alan ifade ile de uyumludur. Buna göre, kalkınma bir insan hakkı olup, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve çevresel faktörleri içinde bulundurur. Bkz. BM 41/128 sayılı Genel Kurul Kararı(4 Aralık 1986); (<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/74.htm>)

⁴ Bkz. Dünya Bankası’nın Yerli Halklara Dair Gözden Geçirilmiş 4.10 sayılı İşlevsel Direktifi ve Usulü. (1 Temmuz 2005).

(<http://wbln0018.worldbank.org/Institutional/Manuals/OpManual.nsf/B52929624EB2A3538525672E00775F66/0F7D6F3F04DD70398525672C007D08ED?OpenDocument>)

⁵ IMF Kurucu Antlaşması 4. madde. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/aa04.htm>

ve insan hakları politikalarına dahil olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Ancak bu durum, özellikle, sözkonusu kuruluşların yürüttüğü faaliyetlerin insan hakları açısından doğurduğu etkilerin ne olduğu, uluslararası kabul görmüş insan hakları standartlarıyla ne ölçüde uygunluk taşıdığı ve bu kuruluşlara atfedilmiş bir insan hakları sorumluluğu bulunup bulunmadığı gibi soruları beraberinde getirmektedir.

Bu makalede Banka ve IMF kapsamında uluslararası finans kuruluşları ve insan hakları ilişkisi incelenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle söz konusu kuruluşların hangi amaçlarla kurulduğu ve kurumsal yapıları, uluslararası hukuk açısından statülerinin ne olduğuna da değinilmek suretiyle belirtilmektedir. Bunun ertesinde Banka ve IMF'nin insan hakları sorumlulukları, gerek uluslararası hukuk kuralları gerek bu kuruluşların kurucu antlaşmalarında belirlenen hükümler ışığında açıklanmakta ve ayrıca, bunların herhangi bir insan hakları denetim mekanizmasına tabii olup olmadıkları ve mevcut sistemdeki bazı kurumların bir model olarak önerilip önerilemeyeceğine değinilmektedir. Son olarak, Banka ve IMF'nin genişleyen faaliyet alanlarıyla birlikte insan hakları hukuku ile artan etkileşimlerinin yapısına yönelik getirilen eleştirilerin altı çizilmekte ve öngörülen çözüm önerileri özetlenmektedir.

II. Uluslararası Finans Kuruluşları Nedir?

a. “Bretton Woods” Örgütlerinin Doğuşu ve Kuruluş Amaçları

Başlıca uluslararası finans kuruluşları olan Dünya Bankası (“Banka”) ve Uluslararası Para Fonu (“IMF”) 44 ülkenin katılımıyla 1 Temmuz 1944 tarihinde ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde (bu nedenle bu kuruluşlar “Bretton Woods Örgütleri” olarak da adlandırılmaktadır) yapılan bir konferans ile kurulmuştur.

Banka ve IMF'in II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde kurulmuş olması bir tesadüf değildir. Bu kuruluşların oluşturulmasının fikir babası olan üçlü ABD Hazine Sekreteri Henry Morgenthau, Baş Ekonomi Danışmanı Harry Dexter White ve İngiliz ekonomist John Maynard Keynes, savaş ertesi yıkılmış ekonomileri yeniden inşa etmek ve uluslararası ekonomik işbirliğini geliştirmek için çok taraflı bir çerçeve oluşturularak, ortak karar alma anlayışına ve ticari ve ekonomik ilişkilerin yürütülmesinde işbirliğine dayanan bir ekonomik düzen yaratılması gereğini ifade etmişlerdir. Bu yüzden, her iki kuruluş da II. Dünya Savaşı sonrası Avrupasının yeniden inşasına yardımcı olmak için oluşturulmuştur denilebilir.⁶ Bir diğer neden ise 1930'larda yaşanan “Büyük Bunalım” a sebebiyet veren kötü ekonomik politikaların tekrarlanmaması temennisidir. Nitekim Bretton Woods toplantısının açılış konuşmasında Henry Morgenthau, ekonomik krizlerin doğurduğu “şaşkınlık ve acıların”, “faşizmin ve en nihayetinde, savaşın kaynağı” olduğunu söylemiştir. Bu yeni kuruluşların destekçileri küresel ekonomik etkileşimin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Zira bu kuruluşlar, Morgenthau'nun sözleriyle “her milletin vatandaşlarının, barış zamanındaki

⁶ Taillant, Jorge Daniel “*Human Rights and International Financial Institutions*”, Montreal, Kanada'da 13-15 Haziran 2002 tarihinde düzenlenen “The Sustainable Justice 2002 ” adlı konferansta sunulan tebliğ. Bkz. (<http://www.cedha.org.ar/docs/doc83-eng.htm>)

potansiyellerini fark edecekleri, dinamik bir dünya düzeni yaratılmasına” hizmet edeceklerdir.⁷

Banka ve IMF’yi kuran anlaşmalara bakıldığında her iki kuruluşun da çok spesifik amaçlara sahip olduğu görülmektedir. Banka’nın temel amacı üyelerinin kalkınma çabalarında yardımcı olmaktır.⁸ Bu çerçevede Banka, “üyelerinin kendi topraklarını imarına ve kalkındırmasına yardımcı olacak, garanti yahut borç vermek suretiyle yararlı ve acil nitelik taşıyan yeniden yapılanma ve kalkınma projelerinin finansmanını sağlayacak, uluslararası ticaretin geniş kapsamlı ve dengeli bir şekilde geliştirilmesi ve ödemeler dengesinin korunması için uluslararası yatırımı teşvik ederek üyesi olan ülkelerdeki verimliliği, yaşam standartlarını ve çalışma koşullarını yükseltecektir.”⁹ IMF’nin temel amacı ise uluslararası ekonomik alanda mali istikrarı sağlamaktır. Buna göre, IMF, “parasal işbirliğini geliştirecek, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde büyümesini sağlayacak, döviz kurlarında düzen ve istikrarı temin edecek, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına yardımcı olacak ve üyelerine, ödemeler dengesindeki sorunların aşılmasında, uluslararası yahut kendi refahlarına zarar verecek tedbirlere başvurmaksızın yardımcı olmak suretiyle güven aşılacaktır.”¹⁰

Az gelişmişliğin gelişen dünyanın başlıca sorunu olmadığı zamanlarda kurulan sözkonusu finans kuruluşlarının temel amacı, “yeniden inşa” idi. Bu kuruluşların Birleşmiş Milletler (BM) sistemi öncesinde kurulduğu da düşünüldüğünde, neden kurucu antlaşmalarında “insan hakları” yahut “kalkınmaya” ilişkin hiçbir atıfta bulunulmadığı gayet kolayca anlaşılmaktadır. Ama günümüzde, özellikle Banka’nın, çalışmalarını Bin Yıl Kalkınma Hedeflerine (“*Millenium Development Goals*”) ulaşılması doğrultusunda yoğunlaştırdığı gözlemlenmektedir. Bilindiği gibi, bu hedefler¹¹ BM üyeleri tarafından 2000 yılında kabul edilmiş olup, sağlıktan eğitime birçok insan hakkının korunmasına ve gerçekleştirilmesine yöneliktir.

b. Dünya Bankası ve IMF’nin Yapısı ve İşleyişi

Dünya Bankası Grubu, yoksulluğu azaltma ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi sağlama gibi benzer görevlere sahip, dördü 1944’ten sonra kurulmuş toplam beş kuruluştan oluşmaktadır. Bunlar arasındaki temel kuruluşlar, kısaca Dünya Bankası olarak bilinen, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (“*International Bank for Reconstruction and Development-IBRD*) ve Uluslararası

⁷ Bkz. (<http://www.brettonwoodsproject.org/background/index.shtml#01#01>)

⁸ Bradlow, Daniel D., “*The World Bank, IMF and Human Rights*”, *Transnational Law and Contemporary Problems*, Volume 6., Number 1., Spring 1996., syf. 53.

⁹ Dünya Bankası Kurucu Antlaşması 1. madde.

(<http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf>)

¹⁰ IMF Kurucu Antlaşması 1. madde. (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/aa01.htm>)

¹¹ BM Bin Yıl Deklarasyonunda (bkz. BM 55/2 no.lu Genel Kurulu Kararı) bu hedefler, “yoksulluk ve açlığın azaltılması, ilkokul eğitiminin evrensel düzeyde gerçekleştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin geliştirilerek kadınların statüsünün güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, ana sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, kalkınma için küresel bir ortaklığa gidilmesi” olarak belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<http://www.developmentgoals.org>)

Kalkınma Birliği (“*International Development Association-IDA*”)’dir. Bunlara sonra, Uluslararası Finans Kurumu (“*International Finance Corporation-IFC*”); Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (“*Multilateral Investment Guarantee Agency-MIGA*”) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (“*International Centre for the Settlement of Investment Disputes-ICSID*”) dahil olmuştur.

Banka 185 üye ülkeye sahip, Washington, DC merkezli bir kuruluştur. Banka’nın tüm üyelerinin IMF üyesi de olması şart olup, grup bünyesindeki diğer kuruluşlara üyelik Banka üyeliğine bağlıdır. Halihazırda IDA’nın 166; IFC’nin 179; MIGA’nın 171; ve ICSID ise 144 üyesi vardır. Tüm bu kuruluşların kendi kurucu antlaşmaları olduğu halde, hepsi Banka’nın genel idaresi bünyesinde toplanmış, yönetim ise ABD hükümeti tarafından atanan Dünya Bankası Başkanı liderliğinde çalışan idareci ve yöneticiler tarafından ortaklaşa yürütülmektedir.

Banka klasik anlamda bir banka değil, gelişmekte olan ülkelere yılda yaklaşık 25 milyar \$ tutarında kredi veren dünyadaki en büyük kamu kalkınma kuruluşudur. Banka, kurucu antlaşmasında belirtilen amaçlara¹² ulaşmak için hükümetlere, kalkınma projelerinin ve ekonomik reformların finansmanı için uzun vadeli, düşük faizli krediler vermektedir. Buna ek olarak, faizsiz krediler ve hibeler de tahsis etmektedir.

Ancak Banka’nın kurumsal yapısına baktığımızda, *eşit egemenlik* esasına dayanıldığını söylemek mümkün değildir. Zira karar alma usulüne göre her ülkenin eşit oy hakkı (“*bir devlet-bir oy*”) bulunmamaktadır. Bunun yerine, üyelerin Banka’ya ekonomik güçleriyle paralel olarak belirlenen bir kota esasınca yaptıkları mali katkılar oranında belirlenmiş olan ağırlıklı oy sistemi mevcuttur. Bir diğer deyişle, en fazla mali katkıyı sağlamış olan üyeler, Banka’nın karar alma sürecinde en fazla söz hakkına sahiptir.¹³ Bu çerçevede oy hakkının, %17’si ABD hükümetince, toplam %45’i ise dünyanın en gelişmiş ilk yedi ülkesi olan G-7 ülkeleri tarafından kullanılmaktadır. Buna karşın, 47 Orta Sahra Afrika ülkesinin ancak %7’lik bir oran ile temsil edildiği görülmektedir.¹⁴ İşte bu yüzden mevcut sistem, karar alma sürecinde kredi verenlerin yani gelişmiş ülkelerin hakimiyet kurmasına sebep olmakta ve bu da, Banka yapısındaki büyük demokratik zaafiyeti ortaya çıkarmaktadır. Zira gelişmekte olan ülkeler, kendilerini etkileyen politikaların belirlenmesinde neredeyse hiç söz sahibi olamamaktadırlar.

Banka kredileri esasen, otoyol, baraj ve telekomünikasyon sistemleri inşası gibi altyapı projeleri ile sağlık ve eğitim gibi sektörlerle yönelik sosyal refah projelerine yönelik tahsis edilmesi öngörülen yatırım kredileridir. Ancak 1980’de, Banka,

¹² Dünya Bankası Kurucu Antlaşması 1. madde.

¹³ Aynı kural Banka’nın idari yapılanmasında da uygulanmaktadır. Buna göre Banka’nın beş genel müdürü (*executive directors*) en fazla oy oranına sahip beş ülke tarafından atanmaktadır. (Bu ülkeler şu anda ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve Japonya’dır).

¹⁴ Üye ülkelerin oy haklarına ilişkin olarak bkz.

(http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/ORGANIZATION/BOD_EXT/0..contentMDK:21429866~menuPK:64020035~pagePK:64020054~piPK:64020408~theSitePK:278036.00.html)

ödemeler dengesinde sorun yaşayan ülkelere istikrar tedbirleri sonuç verene dek finansman sağlamak amacıyla “Yapısal Uyum Programları” (“*Structural Adjustment Programs*”) adı altında yeni bir kaynak oluşturmuştur. Bu programlar çerçevesinde sağlanan krediler, bu ülkelerin ulusal mali ve yargı kuruluşlarının geliştirilmesi gibi sosyal, yapısal ve sektörel reformların gerçekleştirilmesi, bir diğer deyişle siyasi ve kurumsal reformları desteklemek üzere verilmektedir. Ancak Banka çabuk ödeme yapılması esasını öngördüğü sözkonusu kredileri tahsis ederken bunları, ülke ekonomisinin geri ödemeyi yapmasını garantilemek maksadıyla, bir takım koşullara bağlamaktadır. (“*conditionalities*”)

Öte yandan, IMF’nin de Banka’ya benzer bir kurumsal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim IMF üyeliği ertesinde, üye ülkeler “kota katkısı” (“*quota subscription*”) olarak adlandırılan bir tutar yatırmaktadırlar. Sözkonusu para tutarı, bu ülkenin kriz zamanında IMF’den ne kadar para temin edebileceğini belirleyecektir. Bu kotalar, ayrıca, her üye ülkenin oy hakkını belirlenmesinde esas alınacaktır. Buna göre, IMF’de de, Banka örneğinde olduğu gibi, karar alma gücünü en fazla katkıyı yapan ülkeler elinde tutmaktadır. Bu doğrultuda, ABD’nin yaklaşık %17 oranında bir oy hakkı vardır. Kararlarının çoğu basit çoğunluk gerektiren IMF’de, gelişmekte olan ülkelerin toplam %37’lik bir oy oranına sahip olması, bu ülkelere yönelik alınan kararlarda bir blok oluşturma şansı dahi tanımamaktadır.¹⁵

IMF üye ülkelere, ödemeler dengesinde problem yaşamaları halinde kredi vermektedir. IMF’nin sağladığı bu mali desteğin karşılığında ise, borç alan ülkeler sözkonusu problemlerini gidermeye yönelik bir takım ekonomik reformlar gerçekleştirmekle mükelleftirler (“*conditionalities*”). Tahsis edilen bu krediler taksitlere bölünmekte ve geri ödemeler ülkelerin yapısal uyum politikalarına uygunluk seviyelerine göre belirlenmektedir. IMF kredilerinde sıkça kullanılan araçlar ise Standby Antlaşmaları, Geliştirilmiş Yapısal Uyum Olanakları (“*Enhanced Structural Adjustment Facility*”) ve Genişletilmiş Fon Olanakları (“*Extended Fund Facility*”)’dır.

c. Dünya Bankası ve IMF’nin Uluslararası Hukuktaki Yeri

Birleşmiş Milletler (BM) Şartı’nın 1. maddesi “Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede, ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamayı”¹⁶ BM’nin temel amaçlarından biri olarak saymaktadır.

Buna ek olarak BM Şartı’nın 55. maddesi, BM’nin 1. maddede belirtilen amaçları detaylandırmış ve bunların gerçekleştirilmesi için üyelerin, gerek birlikte gerekse ayrı ayrı, örgütle işbirliği içinde hareket etmeyi taahhüt ettikleri ifade edilmiştir.¹⁷ Bu doğrultuda BM, BM Şartı’nda belirtilmiş olan organlarının (Genel Kurul,

¹⁵ Üye ülkelerin oy haklarına ilişkin olarak bkz.

(<http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm>)

¹⁶ BM Şartı 26 Haziran 1945 tarihinde kabul edilmiştir. (<http://www.un.org/aboutun/charter/>)

¹⁷ BM Şartı 56.madde.

Güvenlik Meclisi, Ekonomik ve Sosyal Meclis, Vesayet Meclisi, Uluslararası Adalet Divanı ve Sekreterlik) yanı sıra hükümetlerarası anlaşmalarla kurulan ve statü hükümleri gereğince ekonomik, sosyal, kültürel alanlarla eğitim ve sağlık alanlarında ve bunlarla ilgili başka alanlarda geniş uluslararası yetkileri bulunan muhtelif ihtisas kuruluşlarını ("*specialized agencies*") BM Şartının 63. maddesi uyarınca kendisine bağlamıştır.¹⁸ Buna göre, birçok uluslararası örgüt¹⁹, Ekonomik ve Sosyal Meclis ile, sonrasında BM Genel Kurulu onayına sunulan, bir antlaşma ("*Relationship Agreement*") imzalamak suretiyle BM'nin ihtisas kuruluşu olmuştur.²⁰ Ekonomik ve Sosyal Meclis, ihtisas kuruluşlarına danışabilmekte ve bu kuruluşlara tavsiyede bulunabilmektedir.²¹ Ancak bu tavsiyeler ihtisas kuruluşlarını bağlayıcı nitelikte değildir.

İşte Banka ve IMF de BM'nin birer *ihhtisas kuruluşudur*. Fakat sözkonusu kuruluşlar, BM'nin ana organlarına nazaran daha bağımsız bir statüye sahiptirler. Nitekim, mevcut antlaşma uyarınca²² Banka ve IMF kredi operasyonlarında tamamıyla bağımsızca hareket etmekte, buna karşılık, BM ve organları Banka'nın yeniden yapılanma veya kalkınma plan ve projelerinin teknik yönlerine ilişkin uygun tavsiyelerde bulunma hakkını saklı tutmaktadır.²³ Ancak her durumda, taraflar birbirine, birbiriyle önceden danışmaksızın resmi tavsiyelerde bulunamayacaktır.²⁴ Öte yandan, diğer ihtisas kuruluşlarından farklı olarak, Banka ve IMF'nin toplantılarına sınırlı sayıda BM temsilcisi katılabilmekte, karşılıklı bilgi alışverişi kısmen sağlanmakta ve önemli mali belgeler için gizlilik prensibi uygulanmaktadır.²⁵

BM Genel Kurulu ve BM kalkınma ihtisas kuruluşlarının meşruiyeti açısından hayati öneme sahip olan devletlerin eşit egemenliği ilkesinin Banka ve IMF tarafından uygulanmayarak üyelerin yapmış oldukları mali katkılar nispetinde belirlenen ağırlıklı oy sisteminin benimsenmiş olması, bu kuruluşları BM'nin diğer organları ve ihtisas kuruluşlarından ayıran ve uluslararası hukuk gündeminde tartışılan önemli bir noktadır.

¹⁸ BM Şartı 57. madde.

¹⁹ Bu kuruluşlara Uluslararası Çalışma Örgütü, UNESCO, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslar arası Denizcilik Örgütü, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, Uluslar arası Sivil Havacılık Örgütü örnek olarak sayılabilir.

²⁰ Her iki kuruluş da BM ile sözkonusu antlaşmayı (*Relationship Agreement*) 15 Kasım 1947 tarihinde imzalayarak BM ihtisas kuruluşu sıfatı kazanmıştır.

²¹ BM Şartı 63/2 madde.

²² BM ile IBRD arasındaki Antlaşma madde 1.

²³ A.g.e., madde IV, paragraf 3.

²⁴ A.g.e., madde IV, paragraf 2.

²⁵ De Feyter, Koen, "*World Development Law*", Intersentia (Ed), 2001, syf. 77.

III. Dünya Bankası ve IMF ile İnsan Hakları Hukuku İlişkisi

a. Dünya Bankası ve IMF'nin birer BM ihtisas kuruluşu olarak insan hakları sorumluluğu

BM ihtisas kuruluşu statüsündeki uluslararası örgütlerin insan hakları hukuku açısından sorumluluğuna ilişkin karşımıza çıkan ilk kaynak, bu kuruluşlarla BM arasındaki hukuki ilişkinin temelini oluşturan BM Şartı'dır ("Şart"). İnsan haklarına saygının geliştirilmesi ve teşvik edilmesini²⁶ BM'nin temel amaçlarından biri olarak ifade eden Şart'ta, BM'nin uluslararası ekonomik ve sosyal işbirliğinin sağlarken "herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini" kolaylaştırmakla yükümlü olduğu da belirtilmektedir.²⁷

Bu çerçevede, ekonomik ve sosyal işbirliğini sağlamak için birer BM ihtisas kuruluşu olarak kabul edilen uluslararası örgütler, BM ile aralarındaki özel anlaşmada²⁸ başka özel hükümler öngörülmesi hali saklı kaymak kaydıyla, Şart'tan doğan bir insan hakları sorumluluğuna sahiptirler. Ancak bu sorumluluğun pozitif değil ama negatif ve nötr bir sorumluluk olduğunun altı çizilmelidir. Bir diğer deyişle, BM ihtisas kuruluşları, sadece Şart'taki ilkeler ve amaçlara aykırı harekette bulunmamak, insan hakları ihlallerine hiçbir surette katkı sağlamamak ve insan hakları hükümlerini de içine alacak şekilde tüm Şart'a saygı göstermekle yükümlüdürler.²⁹ Bu kuruluşlarının bunun ötesinde insan haklarına ilişkin faaliyetlerde bulunma görev ve yükümlülükleri ise ancak bu kuruluşların kurucu antlaşmaları veya kurum içi belgeleri ışığında değerlendirilebilmektedir.³⁰

Bu kapsamda, birer BM ihtisas kuruluşu olan Banka ve IMF'nin de Şart'ın 55. maddesinden doğan insan hakları sorumluluklarına uygun davranmaları beklenmektedir. Ayrıca bu iki kuruluşun yine Şart'ın 103. maddesi³¹ uyarınca, kendi üyelerinin Şart'tan doğan sorumluluklarına saygı gösterme yükümlülüğü olduğu da ifade edilmektedir.³² Nitekim sözkonusu hüküm ile Şart'a uluslararası hukukta üstünlük kazandırılmıştır. Bu husus Dünya Bankası Hukuk Danışmanı tarafından da aşağıdaki açıklama yapılarak teyit edilmiştir:

"Aynı zamanda BM üyesi de olan Dünya Bankası üyeleri BM Şartı'nın 48. maddesi uyarınca Güvenlik Konseyi Kararlarını doğrudan ve üyesi oldukları uluslararası kurumlarda da gözetmek suretiyle" uygulayacaklardır. Üyelerin BM Şartı kapsamındaki

²⁶ BM Şartı madde 1., paragraf 3.

²⁷ BM Şartı madde 55.

²⁸ Relationship Agreement

²⁹ Skogly, Sigrun "Human Rights Obligations of the World Bank and the IMF", Cavendish Publishing Ltd, 2001 adlı kitabından derlenmiş ders notları.

³⁰ De Feyter, 2001., syf.272.

³¹ BM Şartı 103.madde "Birleşmiş Milletler üyelerinin işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükleri ile başka herhangi bir uluslararası anlaşmadan doğan yükümlülüklerinin çatışması durumunda, işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükler üstün gelecektir."

³² Skogly., 2001.

yükümlülükleri, Banka'nın Kurucu Antlaşması da dahil olmak üzere, BM Şartı'nın açık hükmü (103. madde) uyarınca diğer anlaşmalardan doğan yükümlülükler karşısında üstün gelecektir. Banka, BM ile arasındaki ihtisas kuruluşu olmasına dair anlaşmanın sonucu olarak, yukarıda belirtilen ve üyeleri tarafından yüklenilen BM Şart'ından doğan sorumlulukları gözetmek ve BM Şartı'nın 41. ve 42. maddeleri³³ uyarınca alınan Güvenlik Konseyi Kararlarına uymakla bağlıdırlar.³⁴

Öte yandan, her ne kadar, BM ile Banka ve IMF arasında imzalanan antlaşmalarda her iki kuruluşun da BM'den bağımsız kuruluşlar olduğu açıkça belirtilmiş de olsa, bu bağımsızlığın kapsamı BM'nin bu kuruluşların işlerini idare etmemesi ve iç işlerine karışmaması ilkesi ile sınırlıdır. Yoksa “hukuken bağımsız olmak” demek, Şart'ın genel ilkeleri ve amaçlarıyla bağlı olmamak anlamına gelmeyecektir. Söz konusu ihtisas kuruluşları, BM ile bir anlaşma imzalamış olmak ve organik bağ kurmakla, “insan haklarının korunması” genel ilkesi de dahil olmak üzere BM Şartı'nın tüm hükümlerine saygı göstermek ve buradan doğan minimum standardı tutturmak zorunluluğu altına girmiştir.³⁵

Öte yandan, birer uluslararası örgüt olan Banka ve IMF'nin uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmalarının, bunların uluslararası hukukun kaynaklarıyla³⁶ bağlı olmalarını gerektirdiği unutulmamalıdır. Buna göre, her iki kuruluşun da uluslararası örf-adet hukuku ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun davranması şarttır.

b. Banka ve IMF kurucu antlaşmalarındaki insan hakları boyutu eksiği ve değişen dünyanın getirdikleri

Gerek Banka'nın gerek IMF'nin kurucu antlaşmasına baktığımızda, “insan hakları” kavramına dair hiçbir bir ibare bulunmadığı görülmektedir. Bunun aksine, her iki metin de bu kuruluşların işleyiş usulleri ve genel amaçlarına ilişkin hükümlerle sınırlıdır.

Banka Kurucu Antlaşması'ndaki³⁷ “çalışma koşullarını yükseltmek”³⁸ ve IMF Kurucu Antlaşması'ndaki³⁹ “yüksek oranda istihdam ve gelir sağlamak” şeklindeki

³³ Bu maddeler “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler”e ilişkindir. Bu ilke ışığında Dünya Bankası, BM Güvenlik Kurulu tarafından konulan ekonomik ambargo kararlarına uyacaktır.

³⁴ Skogly., 2001.

³⁵ 1970'li yıllarda, BM Genel Kurulu'nun verilmekte olan kredilerin durdurulmasını istemesine ilişkin bir karar vermesine rağmen, Dünya Bankası'nın apartheid rejimi uygulayan Güney Afrika ile Portekiz'e yardımda bulunmaya devam etmiş olması ilginç bir anektodtur. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Bleicher, Samuel A., “UN v. IBRD”, International Organization 24 (1970).

³⁶ Uluslararası Hukuk Kurallarını yaratan kaynaklar, Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, uluslararası hukukun asıl kaynakları “*andlaşmalar, teamül(örf-adet hukuku) ve hukukun genel ilkeleri*”dir.

³⁷ Dünya Bankası Kurucu Antlaşması, madde 1(iii).

atıflar dışında bu kuruluşların amaçları ile insan hakları arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkün değildir.

i. Banka

Banka Kurucu Antlaşması'na bakıldığında bu kuruluşun verdiği kararlarda insan haklarına ilişkin hususları göz önünde bulundurmama yönündeki tavrının hukuki dayanağı görülmektedir. Nitekim Kurucu Antlaşma'nın IV. maddesinin 10. bölümü "siyasi faaliyet yasağı" getirmiştir. Buna göre,

"Banka ve Banka çalışanları, hiçbir üyenin, siyasi işlerine karışmayacak ve kararlarını alırken hiçbir şekilde üyelerinin siyasi özelliklerinden etkilenmeyecektir. Kararlarında sadece ekonomik hususlar göz önünde tutulacak ve bu hususlar 1. maddede öngörülen amaçlara ulaşılması için tarafsız bir şekilde değerlendirilecektir."

Kurucu Antlaşma'nın bu hükmüyle siyasi faaliyet getirildiyse de, diğer hükümlerde ne "siyasi işler ve siyasi özellikler" ne de "göz önünde bulundurulacak ekonomik hususların" tanımı yapılmış, Banka'nın yetki ve faaliyet alanı adeta kendi yorumuna bırakılmıştır.

Bu çerçevede, Banka, insan haklarına uygun (veya aykırı) davranmanın bir üye ülkenin siyasi özelliği olduğu ve Banka'nın göz önünde bulundurması gerektiği ekonomik hususlardan birini teşkil etmediği görüşünü uzun süre savunmuştur. Ancak 1980'lerden sonra, bu tavrında köklü bir değişikliğe giderek, ekonomik hususlara dair anlayışını genişletmiştir. İlk önceleri ekonomik büyüme ile sınırladığı görev alanının mevcut problemleri çözmede yeterli olmadığını anladıkça, bunun kapsamına yoksulluğun azaltılması ve temel insan ihtiyaçlarını da dahil etmiştir.⁴⁰ Böylece, Banka, fiziki altyapı projelerinin yanı sıra sağlık, eğitim, tarım ve barınmaya ilişkin projeleri de finanse etmeye başlamıştır. Yine gelişen ve gelişen kalkınma sorunları doğrultusunda, çevresel projeler ile cinsiyet konularına ilişkin faaliyetlere de izin vermiştir. Son dönemde ise, yönetim, ekonomik transformasyon ve özel sektörün gelişimi gibi konular da faaliyet alanlarına dahil edilmiştir.

Banka'nın kendi görev alanına bakış açısında meydana gelen büyük değişimi, Banka'nın eski Baş Hukuk Danışmanı Shihata'nın⁴¹ söylediği sözler teyit eder niteliktedir. Shihata, Banka'nın kalkınma hakkı ile ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesine ilişkin yardım sağlamasında bir sorun görmemekte, bunun aksine, bu hakların Banka tarafından tarihi boyunca geliştirilen ve halihazırdaki

³⁸"Çalışma hakkı" ve "Çalışmaya ilişkin haklar" birçok insan hakları belgesinde garanti altına alınmıştır. bkz. "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 6, 7 ve 8. maddeleri, Avrupa Sosyal Şartı 1-6.md.

³⁹ IMF Kurucu Antlaşması madde 1 (ii).

⁴⁰ Bradlow, Daniel D., Spring 1996., syf.56.

⁴¹ De Feyter, K., 2001., syf. 273.

çabaların odak noktası olduğunu belirtmektedir. Zira Banka'nın finanse ettiği projeler esnasında çoğunlukla siyasi ve ekonomik hususlar kendiliğinden iç içe girmekte ve siyasi, kültürel ve sosyal konular Banka finansmanlı bu projeler üzerinde doğrudan ve açık bir etki doğurmaktadır. Bu husus, Banka'nın BM İnsan Hakları Beyannamesi'nin 50 yıl dönümü kutlaması kapsamında hazırlanan "*Kalkınma ve İnsan Hakları: Dünya Bankası'nın Rolü*"⁴² adlı raporunda da vurgulanmaktadır. Söz konusu raporda, insan haklarının eşitliği ve bütünselliği ilkesi⁴³ hatırlanmış, Banka'nın siyasi faaliyet yasağının, bazıları görev alanı kapsamı dışında olmakla birlikte, Banka'nın insan hakları konularıyla karşı karşıya kalmasına engel teşkil etmediğinin altı çizilmiştir. Nitekim Banka'nın kalkınmaya ilişkin ekonomik ve sosyal bakış açısı insan haklarının kapsamlı ve birbirine bağlı bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.⁴⁴ Yine raporun genelinde, Banka'nın ekonomik, sosyal ve kültürel haklara doğrudan katkıda bulunduğu birçok kez tekrarlanmıştır.⁴⁵ Raporda ayrıca, Banka'nın bu doğrultuda son dönemde finanse ettiği projelere de değinilmiş ve çeşitli örnekler verilmiştir.⁴⁶

Banka ve insan hakları ilişkisine dair son olarak kısaca değinilmesi gereken nokta Banka'nın kurum içi belgeleridir. Bu belgeler, "işlevsel direktifler, işlevsel politikalar ve bankanın usulleri"dir. Banka'nın halihazırda insan haklarına ilişkin⁴⁷ düzenlemiş olduğu birçok kurum içi belgesi mevcuttur. Yine 1993 yılından bu yana faaliyet gösteren Denetleme Paneli, Banka'nın kurum içi kural ve ilkelere uygun davranıp davranmadığını denetlemektedir.

b. *IMF*

IMF Kurucu Antlaşması'nda Banka örneğinde görülen "siyasi faaliyet yasağı" yahut buna benzer bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Kurucu Yönetim Kurulu'nun "Koşula Bağlılık İlkeleri"⁴⁸nde, IMF'nin kendini "makro-ekonomik değişkenleri" esas almakla sınırlı tutacağı kabul edilmiştir. Bu İlkeler'de kuruluşun özellikle uyumlaştırma programlarında, "üyelerinin iç sosyal ve siyasi amaçlarını, ekonomik önceliklerini ve ödemeler dengesi sorunlarının nedenlerini de kapsayan şartlarını" dikkate alacağı ifade edilmiştir.⁴⁹

⁴² Gaeta, Anthony/Vasilara, Marina., "*Development and Human Rights: the Role of Human Rights*", IBRD/The World Bank., 1998.

(<http://www.worldbank.org/html/extdr/rights/hrtext.pdf>)

⁴³ Bu ilkeler, 1993 Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı nihai metninde kabul edilmiştir.

[http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument)

⁴⁴ Gaeta, A./Vasilara, M., 1998., syf. 3.

⁴⁵ De Feyter, K., 2001., syf.274.

⁴⁶ "Kültürün korunması ve geliştirilmesi, STÖ'lere ilişkin kanunların yer aldığı bir el kitabı basımı, yargı reformu gerçekleştirecek hükümetlere yardımın artırılması, basının rolü ve etkinliğinin güçlendirilmesi için gazetecilerle ortak çalışma, vs."

⁴⁷ Bu belgelerin konu başlıklarından bazıları "*çevresel değerlendirme, yoksulluğun azaltılması, gönülsüz taşınma., yerli halk, kalkınmışlığın cinsiyet boyutu*" dur.

⁴⁸ "*The Guidelines on Conditionality*", IMF Yönetim Kurulu'nun 2.3.1979 tarih ve 6056 (79/38) no.lu kararı. (<http://www.imf.org/External/np/pdr/cond/2002/eng/guid/092302.pdf>)

⁴⁹ De Feyter, K., 2001., syf.275.

1970'ler ve özellikle 80'lerde yaşanan ekonomik krizler ertesinde IMF de mevcut sisteminde değişikliğe uğramış, gelişmekte olan ülkelerdeki ödemeler dengesi problemlerinin sebepleri gelişmiş ülkelerdekinden farklı olduğu için bu ülkelere daha uzun vadeli krediler tahsis etmeye başlamıştır. Bu durum, IMF'yi sadece parasal bir kuruluş olmaktan öteye götürmüş ve görev alanını genişletmiştir. Zira bu kuruluşun değişime uğrayan "müşterileri", şimdiye dek sadece makro-ekonomik politikalar odaklı IMF'yi, üyesi olan ülkelerin siyasi ekonomilerinin sosyal, kültürel ve yönetim yapılarını da göz önünde bulundurmaya zorlamıştır.⁵⁰

Bu gelişmeler ise günümüzde, hemen tüm IMF StandBy Antlaşmaları veya Geliştirilmiş Yapısal Uyum Olanakları düzenlemelerine piyasa-odaklı reformlar, sosyal güvenlik, istihdam ve hatta çevreye dair şartlar konulması sonucu doğurmaktadır. Ayrıca IMF yetkililerinin, ekonomik kalkınmada şeffaf ve sorumlu bir yönetimin ve hukukun üstünlüğünün ne kadar önemli olduğu yönünde ifadeler kullandığı sıkça görülmektedir. Bu doğrultuda IMF Yönetim Kurulu'nun Ağustos 1997 tarihli "Yönetişim Konularına İlişkin İlkeler"i önem taşımaktadır. Zira burada kötü yönetişimin (*poor governance*) IMF'nin uyumlaştırma programlarını oluşturma ve uygulamada dikkate alınacağı kabul edilmiş, böylece, yönetişim de IMF'nin koşula bağlılık politikasının yeni bir kriteri olmuştur⁵¹. Yine özellikle son dönemde kendi programları vasıtasıyla oluşturduğu yoksulluğun azaltılması stratejileri ("*Poverty Reduction Strategies*") kapsamında IMF'nin sağlık, eğitim ve sosyal politikalar alanlarında rolü artmış olduğundan, kuruluşun görev alanına ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da bir ölçüde dahil olduğunu söylemek isabetsiz olmayacaktır. İşte tüm bu nedenlerle, arka plana bakıldığında, bütün IMF faaliyetlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğu ve böylelikle insan haklarının geliştirilmesine yardımcı olduğu⁵² ifade edilmektedir.

c. Banka Denetleme Paneli: Uluslararası Finans Kuruluşları için bir İnsan Hakları Mekanizması Modeli mi?

Uluslararası finans kuruluşlarının politika ve araçlarının birçok bireyin hayatını doğrudan etkilemesi, haliyle bu kuruluşların uygulamalarından dolayı bir sorumluluk taşımaları gereğini beraberinde getirmektedir. Nitekim Banka yürüttüğü projelerin etkin uygulanmadığı ve yetersiz denetime tabii tutulduğu yönündeki tespit⁵³ ertesinde yoğun iç ve dış baskılara maruz kalmış ve nihayetinde, bünyesinde 1993 yılında bir Denetleme Paneli kurmuştur.

⁵⁰ Bradlow, D., Spring 1996., syf. 71;

⁵¹ IMF'nin yönetişime ilişkin politikaları için bkz.

(<http://www.imf.org/external/np/gov/guide/eng/index.htm>)

⁵² Leite, Sérgio Pereira, "*Human Rights and the IMF*", Finance and Development, Quarterly Magazine of IMF, Aralık 2001, Vol.38, No.4. bkz.

(<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/12/index.htm>)

⁵³ Bu yöndeki eleştiriler Banka'nın Hindistan'da yürüttüğü Narmada Baraj Projesi'nde karşılaşılan problemler nedeniyle (çevresel etkiler ve gönülsüz taşınma) daha da artmıştır. Yine Kamerun-Çad Boru Hattı projesi finansmanında da büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bkz. De Feyter, K., 2001., syf. 233.

Banka Denetleme Paneli, Banka tarafından finanse edilen yahut edilecek olan projelerin, Banka'nın kendi kural ve ilkelerine riayet etmemeleri nedeniyle, projenin yürütüleceği yerdeki bireylerin veya ilgili tarafların⁵⁴ hak ve menfaatleri açısından zarar meydana getirdiği yönündeki şikayetleri inceler.⁵⁵ Panel, bu şikayetlerde insan hakları hukukuna uygunluğu değil, Banka'nın kendi kural ve ilkelerine uygun hareket edip etmediğini incelemektedir. Yine Panel'in kararları tavsiye niteliğinde olup, denetim yetkisiyle sınırlıdır. Diğer bir deyişle, denetleme prosedürü ertesinde, Banka'nın ilgili kural ve ilkelerine riayet edilmediğinin tespiti halinde şikayette bulunan kimselere karşı bir hukuki çare sağlanmamakta veya tazminat verilmemekte, bunun aksine, sadece Panel'in tespitleri doğrultusunda Banka Yönetim Kurulu'nca ne yol izlenmesi (projenin sonlandırılması, ertelenmesi gibi) gerektiğine karar verilmektedir. Bu anlamda, Denetleme Paneli bir yargı organı değil, ancak bir nevi bağımsız platformdur.

Banka Denetleme Paneli'nin sözkonusu yapısına ve sınırlı yetkisine rağmen, Banka'nın insan hakları sorumluluğuna olumlu bir katkı yaptığı açıktır. Zira Panel'in yaptığı denetim vasıtasıyla projenin yürütüldüğü yerde bir propaganda aracı oluşacağından toplumsal bilinç ve farkındalık gelişecektir. Bu ise, Banka'nın sonraki projelerinde, önceden alınan derslerin tekrarlanmaması için, kural ve ilkelerini daha etkin bir şekilde uygulaması sonucunu doğuracaktır. En önemlisi, Banka, işlevsel kural ve politikalarını oluşturma aşamasında Panel'in yapmış olduğu tespitlerden etkilenecektir.⁵⁶ Bu nedenle, Banka Denetleme Paneli, klasik anlamda bir insan hakları mekanizması modeli olmamasına rağmen, gerek IMF gerek diğer çok taraflı yatırım kuruluşları açısından yararlı bir araç olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷

IV. Banka ve IMF'nin İnsan Hakları Sorumluluğuna Dair Başlıca Eleştiriler ve Getirilen Çözüm Önerileri

Banka ve IMF'nin yürüttüğü politikalar bu kuruluşlarının sorumluluk alanları ve insan hakları açısından doğrudukları sonuçlara yönelik birçok eleştiriye hedef olmaktadır. Bu eleştirilerin başlıcası, sözkonusu kuruluşların asıl görev alanlarının dışına çıkarak, bunları *de facto* genişletmesine karşılık, ne bu konularda kendilerine tahsis edilmiş yetkilere ne de esas alacakları sağlam politikalara sahip olmasıdır. Bu noktada, kurucu antlaşma hükümleri arkasına saklanılarak ve insan hakları politikası oluşturulmaksızın, yürütülen faaliyetlere ilişkin insan hakları koşulları getirilmesi ve

⁵⁴ Şikayetler, bireyler tarafından yapılabildiği gibi, birey topluluklarınca (dernek, örgüt, vs.) da yapılabilmektedir.

⁵⁵ Örneğin Nijerya: Lagos Drenaj ve Kanalizasyon Şikayeti. Denetleme Paneli'ne yapılan tüm şikayetler için bkz.

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTINSPECTIONPANEL/0..contentMDK:20221606~menuPK:64129250~pagePK:64129751~piPK:64128378~theSitePK:380794.00.html>

⁵⁶ Bradlow, Daniel, D./Grossman, Claudio., "Limited Mandates and Intertwined Problems: A New Challenge for the World Bank and IMF", Human Rights Quarterly 17, 411-442., 1995.

⁵⁷ A.g.e.

faaliyet alanlarının artarak insan hakları mecrasına doğru kaydırılması endişe vericidir.⁵⁸ Öte yandan, bu kuruluşların faaliyetlerinin en etkili olduğu ülkelerin, karar alma mekanizmalarındaki söz hakkının yok denecek kadar az olması da temel bir diğer eleştiridir.

Bu sorunların çözümü ve uluslararası finans kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetlerden ve bunların doğurduğu sonuçlardan sorumlu tutulabilmesine yönelik olarak şu öneriler getirilmektedir:

- i. uluslararası finans kuruluşlarının kurucu antlaşmalarını, hangi hususların görev ve yetki alanlarına dahil olduğu kapsayacağını açıkça belirleyecek şekilde yeniden yorumlamaları (“siyasi faaliyet yasağı” ve “siyasi işleri” kavramlarını somutlaştırma),
- ii. uluslararası finans kuruluşları ile BM arasında ihtisas kuruluşu olunmasına dair imzalanan antlaşmaların (“*relationship agreements*”) gözden geçirilerek bu kuruluşların BM’ye karşı sorumluluklarının kapsamının açıklığa kavuşturulması ve böylece diğer kuruluşların yetki alanlarının ihlal edilmemesi ve buna ek olarak, imzalanan antlaşma ışığında Banka ve IMF’nin BM kararlarına uygun davranmasının sağlanması,
- iii. uluslararası finans kuruluşlarının diğer BM ihtisas kuruluşlarıyla daha fazla işbirliğinde bulunarak uluslararası kalkınma politikasının temeli olan “ihtisaslaşma” ve “işbirliği” ilkelerinin temin edilmesi,
- iv. uluslararası finans kuruluşlarının karar alma usullerinde reform yapılarak gelişmekte olan ülkelerin sürece daha etkin katılımının sağlanması ve bu kuruluşlardaki demokrasi açığının giderilmesi.⁵⁹(IMF’nin, üye ülkelere “ekonomik kapasite”leri oranında söz hakkı veren “kota” sisteminin değiştirilmesi gibi).

Söz konusu çözüm önerileri hala tartışma konusu olmakla beraber, Banka Başkan Yardımcısı tarafından 2006 yılında verilen hukuki görüşün altı önemle çizilmelidir.⁶⁰ Verilen görüşte, “insan haklarının Banka’nın misyonunun esas bir parçasını oluşturduğu daha çok anlaşılır olduğundan Kurucu Antlaşma hükümlerinin, kalkınma politikaları ve faaliyetlerinde insan hakları boyutunun gözönünde tutulmasına izin verdiği-hatta kimi hallerde şart koştuğu” belirtilmiştir. Bu açıklama kimi çevrelerce yetersiz bulunsa da, Banka’nın insan hakkı sorumluluğuna ilişkin gelecekte yapılacak hukuki yorumlar açısından önemli bir

⁵⁸ Brodnig, Gernot., “*The World Bank and Human Rights: Mission Impossible?*”, Carr Center for Human Rights Policy Working Paper T-01-05.

<http://www.ksg.harvard.edu/cchrp/Web%20Working%20Papers/BrodnigHR&WorldBank.pdf>

⁵⁹ Bu konudaki demokratikleşme önerileri ve ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.brettonwoodsproject.org/topic/governance/index.shtml>

⁶⁰ Danino, Robert, Senior Vice President and General Counsel, “*Legal Opinion On Human Rights And The Work Of The World Bank*”, January 27, 2006.

çıkış noktası olacaktır. Zira bu açıklama ile önceden yapılan açıklamalardan⁶¹ daha ileriye gidilmiş ve insan haklarının, ekonomik bir etki doğurdukları yerlerde, Banka açısından meşru mülahazalar doğuracağı ve yine Banka'nın, üye ülkelerin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmelerini destekleyen bir araç görevi gördüğü açıkça ifade edilmiştir.

V. Sonuç

Dünya, Bretton Woods Konferansı'ndan bu yana çok değişmiştir. Ancak, o zaman oluşturulmuş olan kurumsal yapılar ve belirlenen görev alanları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Uluslararası finans kuruluşları da bu ikilemi fiilen yürüttüğü görevler ile mevcut kurumsal düzenlemeleri arasında yaşamakta ve bu nedenle, politikalarıyla işleyiş kural ve ilkelerinde *ad hoc* değişikliklere gitmektedir. Fakat, bu değişiklikler, esaslı bir hukuki temele dayanmadığından hukukun üstünlüğü ilkesi ihlal edilmekte ve sözkonusu değişiklikler karşılaşılan sorunları gidermede yetersiz kalmaktadır.

Bu doğrultuda, araçlarından yararlanan ülkelerde insan hakları açısından önemli etkiye sahip olan uluslararası finans kuruluşlarının açık ve net bir insan hakları politikası öngörmesi yerinde olacaktır. Böylece mevcut kimlik krizi sorunu aşılacak, insan haklarına ilişkin hususların ne zaman Banka veya IMF'in yetkisi dahilinde olabilecek kadar ekonomik etkiye sahip olduklarına ilişkin bir standart oluşturulabilecektir. Ayrıca bu kuruluş çalışanları görevlerini yerine getirirken insan hakları boyutunu göz önünde tutacaktır. Diğer ilgili taraflar da uluslararası finans kuruluşlarından ne gibi beklentileri olabileceği ve bu kuruluşların insan hakları açısından ne oranda sorumlu tutulabileceklerinin tespitini yapabilecektir.

Sonuç olarak, uluslararası finans kuruluşlarının açık bir insan hakları politikasına sahip olması bu kuruluşların insan hakları sorumluluklarının hakkaniyete uygun bir şekilde tesis edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukukun genel ilkeleriyle bağlı olan Banka ve IMF'nin, uluslararası hukuk düzeninde esas olan iyi yönetim, şeffaflık, ulaşılabilirlik ve sorumluluk ilkelerine uygun politikalar üretmek hareket etmesi katılımcı, adil ve sürdürülebilir kalkınma sürecine de hiç şüphesiz büyük katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Bradlow, Daniel D., “*The World Bank, IMF and Human Rights*”, *Transnational Law and Contemporary Problems*, Volume 6., Number 1., Spring 1996.

⁶¹Banka'nın 1998 tarihli “Kalkınma ve İnsan Hakları: Dünya Bankası'nın Rolü” (<http://www.worldbank.org/html/extdr/rights/hrtext.pdf>) başlıklı raporunda, sadece desteklenen projelerle ilişkili olarak insan haklarına saygı gösterilmesi yönünde tedbirler alınacağı belirtilmişti.

- Bradlow, Daniel, D./Grossman, Claudio., “*Limited Mandates and Intertwined Problems: A New Challenge for the World Bank and IMF*”, Human Rights Quarterly 17, 411-442., 1995.
- Bleicher, Samuel A., “*UN v. IBRD*”, International Organization 24 (1970).
- Brodnig, Gernot., “*The World Bank and Human Rights: Mission Impossible?*”, Carr Center for Human Rights Policy Working Paper T-01-05. <http://www.ksg.harvard.edu/cchrp/Web%20Working%20Papers/BrodnigHR&WorldBank.pdf>
- Caliari, Aldo. “*Towards improved Global Governance*”, 2001. (18-22 Mart 2002 tarihinde Monterrey, Meksika’da düzenlenen The International Conference on Financing for Development konferansında sunulan tebliğ Bkz. <http://www.coc.org/focus/humanrights/ffd.html>
- Danino, Robert, “*Legal Opinion On Human Rights And The Work Of The World Bank*”, 27 Ocak, 2006.
- De Feyter, Koen, “*World Development Law*”, Intersentia (Ed), 2001.
- Gaeta, Anthony/Vasilara, Marina., “*Development and Human Rights: the Role of Human Rights*”, IBRD/The World Bank., 1998. <http://www.worldbank.org/html/extdr/rights/hrtext.pdf>
- Leite, Sérgio Pereira, “*Human Rights and the IMF*”, Finance and Development, Quarterly Magazine of IMF, Aralık 2001, Vol.38, No.4. bkz. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/12/index.htm>
- Skogly, Sigrun “*Human Rights Obligations of the World Bank and the IMF*”, Cavendish Publishing Ltd, 2001. kitabından derlenen ders notları.
- Taillant, Jorge Daniel “*Human Rights and International Financial Institutions*”, Montreal, Kanada’da 13-15 Haziran 2002 tarihinde düzenlenen “The Sustainable Justice 2002” adlı konferansta sunulan tebliğ. Bkz. <http://www.cedha.org.ar/docs/doc83-eng.htm>
- Bretton Woods Project bkz. <http://www.brettonwoodsproject.org/background/index.shtml#01#01>
- Birleşmiş Milletler (BM) Şartı.
- BM Sosyal Kalkınmaya dair Kopenhag Bildirgesi, BM A/Conf.166/9 (1995) no.lu doküman.
- BM 41/128 sayılı Genel Kurul Kararı.
- BM 55/2 no.lu Genel Kurul Kararı.
- Dünya Bankası’nı Kuran Antlaşma bkz. <http://www.worldbank.org>
- Dünya Bankası ve BM arasındaki İhtisas Kuruluşu Antlaşması.
- Dünya Bankası’nın yerli halklara dair 4.20 sayılı İşlevsel Direktifi. (Eylül 1991).
- IMF ile BM arasındaki İhtisas Kuruluşu Antlaşması.
- IMF’yi Kuran Antlaşma bkz. <http://www.imf.org>
- Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü.